

УДК 34.037

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-2.14>

І. Е. Борисюк, аспірантка кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті досліджено конвенційний механізм Ради Європи щодо захисту прав дітей. Зосереджено увагу на відповідності законодавства України у сфері прав дитини стандартам Ради Європи. Підтверджено, що значну частину своєї діяльності Рада Європи спрямовує на підтримку, розвиток і захист прав дитини. Проаналізовано шість конвенцій Ради Європи, присвячених власне дітям. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, і національне законодавство визнають, що відмінностей у правовому статусі дитини, народженої поза шлюбом, і дитини, народженої в шлюбі, немає. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми «дитиною» визнає особу будь-якого громадянства, що не досягла 16-ти років і не має права самостійно вирішувати стосовно місця свого проживання. Згідно із законодавством України дитиною вважається особа, яка не досягла 18-ти років, але місце проживання дитини може визначатися нею самою, якщо вона досягла 14-ти років. Ратифікуючи Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, Україна визначила не три, а набагато ширший перелік справ, на які поширюється дія цієї конвенції. Конвенція про контакт із дітьми закріплює взаємне право дитини та її батьків на контакт, що за своїм змістом ширше, ніж право батьків і дітей на спілкування між собою. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) містить низку положень, з яким сумірні норми сімейного законодавства України, але є її відмінності. Конвенція передбачає усиновлення особи, яка ще не досягла 18-ти років, в Україні у виняткових випадках допускається усиновлення повнолітньої особи. Натомість в Україні не дозволено усиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому партнерстві. Згідно з Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства потерпілою дитина виступає лише тоді, коли сексуальне насильство було спрямоване безпосередньо проти неї. Національний закон забезпечує захист дитини від сексуального насильства, навіть якщо воно вчинялося лише в її присутності. Підтверджено, що ратифіковані Україною конвенції Ради Європи, що стосуються прав дитини, визначають обов'язкові для неї стандарти захисту прав дитини.

Ключові слова: європейські стандарти захисту прав дитини, захист прав дитини, конвенційний механізм, Рада Європи.

I. E. Borisjuk. Council of Europe Conventions and Ukrainian law on the protection of children's rights: problems of the correlation

The article examines the Convention mechanism of the Council of Europe for the protection of children's rights. It focuses on the compliance of Ukrainian legislation in the field of children's rights with the standards of the Council of Europe. Six Council of Europe conventions dealing with children themselves are analyzed. The European Convention on the Legal Status of Children Born out of Wedlock and national legislation recognize that there is no difference in the legal status of a child born out of wedlock and a child born in wedlock. The European Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children recognizes a «child» as a person of any nationality who has not reached the age of 16 and has no right to decide independently about his or her place of residence. According to Ukrainian law, a child is a person under the age of eighteen. But the place of residence may be determined by the child himself, if he has reached the age of fourteen. When Ukraine ratified the European Convention on the Exercise of Children's Rights, it defined not three, but a much wider list of cases covered by the Convention. The Convention on Contact with Children enshrines the mutual right of the child and his or her parents to contact, which is broader in content than the right of parents and children to communicate with each other. The European Convention on the Adoption of Children (Revised) contains a number of provisions, with which the rules of Ukrainian family law are comparable, but with some differences. The Convention provides for the adoption of a person less than 18 years of age, while Ukraine allows the adoption of an adult in exceptional cases. But in Ukraine, it is not allowed to adopt a child to two persons of different sexes, who are in a registered partnership. Under the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, a child is considered a victim only if the sexual abuse was directly against him or her. The national law protects the child against sexual abuse, even if it was only committed in the presence of the child. It is confirmed that the conventions of the Council of Europe, ratified by Ukraine, concerning the rights of the child, define the standards of protection of the rights of the child that are binding to it.

Key words: European standards for the protection of the rights of the child, protection of the rights of the child, Convention mechanism, Council of Europe.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом діяльності кожної сучасної держави є розроблення та реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей (ювенальної політики) з метою забезпечення свого подальшого розвитку. Водночас у цій сфері є проблеми, які потребують консолідації зусиль окремих

© І. Е. Борисюк, 2021

держав як у міжнародному масштабі, так і на регіональному, зокрема європейському, рівні. Україна як європейська держава повинна узгоджувати свою ювенальну політику з європейськими стандартами захисту прав і законних інтересів дітей, базуючи на цих стандартах дієву державну систему захисту дитинства. У зв'язку з цим актуальним є дослідження конвенційного механізму Ради Європи щодо захисту прав дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що окреслені питання певною мірою висвітлювалися в роботах таких вітчизняних науковців, як Л.В. Красицька, О.В. Мамич, Т.А. Стоянова, О.В. Темченко, Ю.О. Трестер, О.В. Шевченко-Бітенська та ін., імпульсом до нових наукових пошуків є підтвердження в Конституції України європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України [1]. Україна є членом Ради Європи з 1995 року, тому варто зосередити увагу на тому, наскільки законодавство Української держави щодо захисту прав дитини відповідає стандартам Ради Європи в цій сфері.

Мета статті – охарактеризувати конвенції Ради Європи у сфері захисту прав дітей та ступінь узгодження з ним законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Європейський механізм захисту прав дитини являє собою сукупність правових норм та інституцій, що забезпечують співробітництво європейських держав у гарантуванні та захисті прав дітей. Він функціонує щонайменше на трьох рівнях: 1) на рівні Ради Європи, яка цілком справедливо визнається «єдиною європейською регіональною організацією, яка значну частину своєї діяльності спрямовує на підтримку, розвиток і захист прав дитини» [2, с. 1], і головуючи в Раді Європи (2011 р.), Україна активно долучилася до цієї діяльності; 2) у межах Європейського Союзу як складова частина єдиної політики ЄС у сфері прав людини; 3) у кожній європейській державі, що підтверджує «варіативність нормативно-правових моделей забезпечення, охорони та захисту прав дитини <...>, а також конкретну ефективність чи неефективність їх запровадження в суспільну практику» [3, с. 121].

Як зазначає Ю.О. Трестер, регіональні міжнародні механізми захисту прав людини, які створюються на підставі міжнародних договорів окремих груп держав, функціонують зазвичай у межах географічних регіонів. Зокрема, регіональні механізми захисту прав людини створено в Європі (у рамках Ради Європи – на підставі Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р.; у рамках ЄС – на підставі установчих договорів ЄС; у рамках ОБСЄ – згідно з Гельсінським Актом 1975 р.) [4].

За період функціонування Ради Європи (що заснована 5 травня 1949 року) сформувалися чіткі стандарти у сфері захисту прав дітей, які являють собою правила та вимоги, що забезпечують гарантії реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини. Ці стандарти містяться в певних джерелах, які ми пропонуємо об'єднати в кілька груп. Першу групу утворюють загальні договори Ради Європи у сфері прав людини, де питання захисту прав дитини регламентовано в широкому контексті захисту прав і свобод людини. Друга група – це спеціальні акти Ради Європи, безпосередньо спрямовані на захист прав дітей. До третьої групи належать прецеденти Європейського суду з прав людини у справах щодо захисту дітей.

Основоположними документами у сфері соціальної політики європейських держав, зокрема щодо охорони дитинства та захисту прав дітей, беззаперечно вважаються Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [5] та Європейська Соціальна хартія (переглянута) (далі – ЄСХ(п)) [6]. Як указує О.В. Темченко, «вказані конвенції містять в основному норми, які стосуються загального носія прав – людини, а не особливого суб'єкта права – дитини. Проте до дитини, як і до будь-якого іншого суб'єкта прав, можуть бути застосовані всі постанови ЄКПЛ та ЄСХ(п)» [7, с. 102].

Для України є чинними обидва документи: ЄКПЛ Україна підписала в 1995 р., а в 1997 р. – ратифікувала; ЄСХ(п) підписана в 1996 р., ратифікована – у 2006 р. При цьому «статті ЄСХ(п), які стосуються визначення політики держави у сфері захисту прав дітей, ратифіковані Україною без застережень» [7, с. 101].

Шість конвенцій Ради Європи присвячено власне дітям. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ETS № 85) [8], ратифікована Україною 14.01.2009 р., у преамбулі зазначає, що становище дітей, народжених поза шлюбом, необхідно поліпшити й що розроблення певних спільних норм стосовно їхнього правового статусу допоможе досягти цієї мети й водночас сприятиме гармонізації законодавств Держав-членів у цій сфері. Принципове значення має ст. 6 Конвенції, за якою батько й мати дитини, народженої поза шлюбом, мають такі самі обов'язки її утримувати, які були б за її народження в шлюбі. Інакше кажучи, відмінностей у правовому статусі дитини, народженої поза шлюбом, і дитини, народженої в шлюбі, немає. Цей принцип закріплений в Україні на конституційному рівні (ст. 52 Конституції України [1]) та конкретизується у ст. ст. 141, 142 Сімейного кодексу України: мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою, і так само діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою [9].

Положення вказаної конвенції можуть застосовуватися, зокрема, для вирішення питань щодо спадкування. Так, дитина, народжена поза шлюбом, має таке саме право на спадкування майна своїх батька й матері, а також члена сім'ї та родича з боку батька або матері, як і дитина, народжена в шлюбі. Реалізація права дитини на утримання і виховання її батьками залежить від волі останніх та їхніх дій чи бездіяльності, тому й обов'язковою для встановлення батьківства в такому випадку є наявність соціального складника,

внаслідок чого право на спадщину зумовлено походженням дитини від батьків, а для визнання дитини спадкоємцем, на погляд О. Розгон, кровної спорідненості самої по собі може бути досить [10, с. 108].

Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ETS № 105) [11] базується на тому, що запровадження заходів, які забезпечують більш широке визнання та виконання рішень стосовно опіки над дитиною, сприятиме посиленню захисту благополуччя дітей. Україна ратифікувала вказану Конвенцію 06.03.2008 р. Однак принаймні за чотири роки її чинності (до 2012 р.) громадяни України жодного разу не скористалися можливостями міжнародної конвенції стосовно опіки над дітьми. Водночас Мінюст отримує клопотання про визнання і виконання рішень щодо опіки над дітьми від договірних держав. Зокрема, у 2009 році надійшло клопотання про визнання та надання дозволу на виконання рішення суду про повернення дитини до ФРН, повернення дитини відбулося до розгляду клопотання судом. У 2010 році надійшло 3 клопотання про визнання на території України рішень іноземних судів (ФРН, Кіпр, Італія) про призначення опіки над дітьми, з яких судом було відмовлено у визнанні одного рішення. У 2012 році надійшло клопотання про визнання рішення іноземного суду (Данія) про призначення опіки на дитиною [12].

Відзначимо, що для цілей названої вище Конвенції «дитина» означає особу будь-якого громадянства, що не досягла 16-ти років і не має права самостійно вирішувати стосовно місця свого проживання за законодавством місця її звичайного проживання, законодавством її громадянства чи за внутрішнім законодавством запитуваної Держави. Згідно із законодавством України дитиною вважається особа, яка не досягла повноліття, тобто віком до 18-ти років (ст. 6 Сімейного кодексу України) [9]. Однак місце проживання дитини у разі, якщо батьки проживають окремо, може визначатися нею самою, якщо вона досягла 14-ти років (ч. 3 ст. 160 Сімейного кодексу України) [9].

Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (ETS № 160) [13] Україна ратифікувала 03.08.2006 р. Аналізуючи зміст її положень та їх виконання в Україні, низку слушних міркувань висловлює О.В. Мамич [14]. Згідно з Конвенцією кожна держава має «визначити щонайменше три категорії сімейних справ, які розглядаються судовим органом і до яких повинна застосовуватися ця Конвенція». Натомість Україна визначила набагато ширший перелік справ, на які поширюється дія КЗПД, а саме справи, що стосуються: всиновлення дитини, встановлення опіки над дитиною, догляду за дитиною, визначення місця проживання дитини, позбавлення або оспорювання батьківських прав, інших питань про відносини між батьками та дитиною, будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном) [14, с. 42].

Також указується, що ст. 3 Конвенції закріплює право дитини бути проінформованою та висловлювати свою думку під час розгляду справи, але не дає дитині право на згоду або накладання вето на рішення, оскільки КЗПД охоплює безліч різних видів справ. Водночас за п. 6 ст. 1 ніщо в цій Конвенції не заважає Сторонам застосовувати правила, які є більш сприятливими для підтримки та здійснення прав дітей. Як вважає О.В. Мамич, для підтримки та виконання прав дітей є доцільним надання дитині права на згоду або накладання вето в окремих випадках, таких як, наприклад, усиновлення [14, с. 43].

Безперечно, для забезпечення інтересів дитини в разі усиновлення потрібна її згода, і це передбачено ч. 1 ст. 218 Сімейного кодексу України [9]. Як підкреслюють фахівці, значення надання згоди на усиновлення полягає в тому, що у випадку незгоди усиновлення не допускається. Воно не може бути здійснено всупереч волі дитини, наприклад, посилаючись на те, що відмова дитини не відповідає її інтересам [15]. Тобто незгоду дитини на всиновлення за правовим значенням якраз можна вважати своєрідним «вето», і окремих норм для такого випадку не потрібно. Таку ж думку виклав Верховний Суд України, узагальнюючи судову практику в справах про всиновлення: відсутність згоди дитини на всиновлення повинна розглядатися судом як перешкода для її всиновлення. У разі незгоди дитини на всиновлення суд не може ухвалити рішення всупереч думці дитини [16, с. 20].

Водночас усиновлення здійснюється без згоди дитини за ч. ч. 3, 4 ст. 218 Сімейного кодексу України, якщо: а) через вік чи стан здоров'я дитина не може усвідомити самого факту всиновлення (це має визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин – конкретного віку дитини, оцінки її розвитку тощо); б) дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками (вочевидь, щоб зберегти таємницю всиновлення для самої дитини). Тому можливі випадки, коли справи про всиновлення розглядаються з посиланням на недоцільність та(або) неможливість отримання згоди дитини на всиновлення [15], втім, офіційна інформація щодо цього відсутня [17].

Конвенція про контакт з дітьми (ETS № 192)), яку Україна ратифікувала 20.09.2006 р., у ст. 4 закріплює взаємне право дитини та її батьків на контакт: дитина та її батьки мають право встановлювати й підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним з батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним із таких батьків [18]. Сімейний кодекс України містить подібну норму: мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом (ст. 153) [9].

Аналіз положень Конвенції про контакт з дітьми дав змогу Л.В. Красицькій зробити слушний висновок, що за змістом право батьків і дитини на контакт ширше, чим право батьків і дітей на спілкування між собою, оскільки право на контакт містить не тільки право на будь-яку форму спілкування батьків і дитини між собою, але й право перебування дитини протягом обмеженого періоду разом із батьками, з якими вона зазвичай не проживає, та право на одержання інформації один про одного [19, с. 216]. Крім того, дослідниця зауважує, що національні суди, розглядаючи справи про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу участі у вихованні дитини, вкрай рідко обґрунтовують свої рішення посиланнями на Конвенцію про контакт з дітьми [19, с. 220]. Більш того, принаймні за п'ять років чинності Конвенції для України запитів на підставі Конвенції до Міністру не надходило ані від громадян України, ані від компетентних органів країн – сторін Конвенції [20].

Ще один документ Ради Європи, який Україна ратифікувала 2011 р., – Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) [21]. Конвенція містить низку оновлених положень щодо умов та процедури здійснення усиновлення, правових наслідків усиновлення, скасування усиновлення та визнання його недійсним. Багато положень сумірні з нормами Сімейного кодексу України, які стосуються усиновлення, але є й певні відмінності. Так, Положення Конвенції за ст. 1 застосовуються до усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла 18-ти років, не перебуває у шлюбі, не перебуває й не перебувала в зареєстрованому партнерстві й не досягла повноліття [21]. Натомість Сімейний кодекс України у виняткових випадках допускає усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (ч. 2 ст. 208) [9]. Вочевидь, до усиновлення повнолітньої особи положення Конвенції не будуть застосовуватися.

Відмінностями характеризуються й умови усиновлення. Згідно з Конвенцією (ст. 7) всиновлювати дитину дозволяється:

а) двом особам різної статі:

i) які перебувають у шлюбі між собою або

ii) які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує;

b) одній особі.

Передбачено, що держави можуть поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві; на різностатеві й одностатеві пари, які разом проживають у постійних стосунках [21]. Україна ратифікувала Конвенцію із застереженням про те, що залишає за собою право не дозволяти всиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому партнерстві [22], оскільки інститут зареєстрованого партнерства в національному праві відсутній. Крім того, стосовно всиновлення в Україні одностатевими парами законодавець однозначно вирішив не визнавати можливість такого всиновлення [23, с. 373].

У 2012 р. важливим кроком України на шляху до утвердження європейських стандартів у сфері прав дитини стала ратифікація Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ETS № 201). Цілями цієї Конвенції є: а) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами; б) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; с) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей [24]. Крім того, захист дитини від сексуального насильства забезпечує національний закон [25], який визнає сексуальне насильство однією з форм домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, в тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Як випливає з наведеного визначення, дитина визнається потерпілою від сексуального насильства навіть тоді, коли правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості було вчинено щодо іншої особи, але в присутності дитини.

Конвенція Ради Європи визнає сексуальним насильством такі умисні діяння: а) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру; б) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли:

– використовується примус, сила чи погрози або

– насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або

– насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища [24].

Тобто згідно з Конвенцією потерпілою дитина виступає лише тоді, коли сексуальне насильство було спрямоване безпосередньо проти неї. Вважаємо, що національний закон забезпечує захист дитини від сексуального насильства більшою мірою, водночас сфера його дії є вужчою, аніж Конвенції, оскільки в ньому регламентовано тільки «домашнє» сексуальне насильство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Конвенції Ради Європи у сфері захисту дітей являють собою розгалужену систему правових та організаційних засобів, які використовую-

ються державами – членами Ради Європи з метою найвищого задоволення інтересів дитини. Проведений аналіз сумірності національного законодавства з положеннями конвенцій уможливило висновок, що загалом, незважаючи на певні відмінності, Україна прагне досягнути того рівня захисту прав дитини, який існує в розвинутих країнах Європи. Оскільки Україна є членом Ради Європи і ратифікувала всі шість конвенцій, що стосуються прав дитини, виконання конвенційних стандартів захисту прав дитини є для нашої держави обов'язком.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Шевченко-Бітенська О.В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 22 с.
3. Лабенська Л.Л., Савич В.О. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 118–122.
4. Трестер Ю.О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_12
5. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Європейська Соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
7. Темченко О.В. Конвенції Ради Європи у сфері охорони дитинства. *Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського* : матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 року). Одеса : Фенікс, 2010. С. 100–105.
8. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ETS № 85) від 15.10.1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
10. Розгон О. Практичні аспекти визнання батьківства в Україні. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 103–112.
11. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ETS № 105) від 20.05.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text
12. Громадяни України жодного разу не скористалися можливостями міжнародної конвенції стосовно опіки над дітьми / Міністерство юстиції : офіційний веб-сайт. 01.11.2012. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/gromadyani-ukraini-jodnogo-razu-ne-skoristalisya-mojlivostyami-mijnarodnoi-konventsii-stosovno-opiki-nad-ditmi-16742>
13. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
14. Мамич О.В. Конвенція Ради Європи «Про здійснення прав дітей» 1996 р. та виконання її положень в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 40–46.
15. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / авт. кол. : Е.М. Багач та ін. Київ : Ліга, 2010. 577 с. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku.html?start=204>
16. Судова практика у справах про усиновлення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 9. С. 15–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_9_10
17. Кількість усиновлених дітей за даними Міністерства соціальної політики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/vsunovlennia_06_u.html
18. Конвенція про контакт з дітьми від 15.05.2003 р. (ETS № 192). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text
19. Красицька Л.В. Здійснення та захист права батьків і дитини на контакт. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 4. С. 213–224.
20. Українці жодного разу не скористалися можливостями Конвенції про контакт з дітьми / Міністерство юстиції : офіційний веб-сайт. 30.03.2012. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraintsi-jodnogo-razu-ne-skoristalisya-mojlivostyami-konventsii-pro-kontakt-z-ditmi-15654>
21. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text
22. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Закон України від 15.02.2011 р. № 3017-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text>
23. Стоянова Т.А. Розгляд судами справ про усиновлення у світлі ратифікації Європейської конвенції про усиновлення дітей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 371–375.
24. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
25. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>